DOI 10.31392/ONP.2786-6890.8(1)/2.2025.04
UDC 373.2.015.31:17]:82-93

FORMATION OF MORAL AND VALUE ORIENTATIONS IN MIDDLE PRESCHOOL CHILDREN MEANS OF CHILDREN'S LITERATURE

Vira Korkh
Candidate of Psychological Sciences,
Senior Lecturer at the Department
of Preschool Education,
Dragomanov Ukrainian State University,
9, Pyrohova Str., Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-9686-0803
e-mail: vera.korh18@gmail.com
v.m.korh@npu.edu.ua

Anna Kovalchuk
Applicant for the first (bachelor's) degree
of higher education in the
specialty 012 Preschool Education,
Dragomanov Ukrainian State University,
9, Pyrohova Str., Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0007-4121-2615
e-mail: 21fpp.k.anna@std.npu.edu.ua

Abstract. *The article highlights the results of the theoretical and experimental study of the formation of moral and value orientations in children of middle preschool age by means of children's literature. The concept of moral and value orientations and their significance for the spiritual, axiological development of the child's personality are defined. The influence of children's literature as an effective means of forming moral and value orientations, which can simultaneously stimulate the imagination and emotions of the child, is described.*

The stages of testing the methodology of formation of moral and value orientations of children of middle preschool age, based on the means of children's literature, are characterized: familiarization of children with the work of children's literature; a conversation about the content of the read children's literary work to clarify the main storylines, events, situations, characteristics of the main characters; consolidation of material, repeated reading, reflection on the read work to realize the values of the work.

The formative work with children's fiction is described to form moral and value orientations in children of middle preschool age (selection of a children's literary work of moral direction, reading with an adult, discussion of the actions of the characters and events of the work according to the plot, reflection, awareness of values).

The pedagogical conditions for the formation of moral and value orientations of children of middle preschool age are defined: careful selection and use of literary children's works of a humanistic direction; systematic work on moral and value development; ensuring the unity of influence on the intellectual, emotional and activity development of the individual.

The principles of selection of children's literary works are highlighted: high artistic value and regularity; accessibility for perception by children of middle preschool age; moral content and the presence of educational ideas; taking into account the gender aspect (the alternation of works with the main characters of different sexes); use of various literary children's works of classical and modern Ukrainian and foreign writers and poets, as well as folk works.

Psychological and pedagogical recommendations for parents and teachers of preschool education institutions on the formation of moral and value orientations in children have been developed.

© Korkh V., 2025
© Kovalchuk A., 2025

Key words: *moral and value orientations, spiritual development, axiological sphere, children of preschool age, means of children's literature, institution of preschool education.*

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.8(1)/2.2025.04
УДК 373.2.015.31:17]:82-93

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Корх В. М.
кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри дошкільної освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0001-9686-0803
e-mail: vera.korh18@gmail.com
v.m.korh@npu.edu.ua

Ковальчук А. О.
здобувачка першого (бакалаврського) освітнього рівня вищої освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
https://orcid.org/0009-0007-4121-2615
e-mail: 21fpp.k.anna@std.npu.edu.ua

Анотація. *У статті висвітлено результати теоретичного та експериментального дослідження формування морально-ціннісних орієнтацій у дітей середнього дошкільного віку засобом дитячої літератури. Визначено поняття морально-ціннісних орієнтацій та їх значення для духовного, аксіологічного розвитку особистості дитини. Описано вплив дитячої літератури як ефективного засобу формування морально-ціннісних орієнтацій, який може водночас стимулювати уяву та емоції дитини.*

Охарактеризовано етапи апробації методики формування морально-ціннісних орієнтацій дітей середнього дошкільного віку, в основі якої лежать засоби дитячої літератури: ознайомлення дітей із твором дитячої літератури; бесіда про зміст прочитаного дитячого літературного твору для уточнення основних сюжетних ліній, події, ситуацій, характеристики головних героїв; закріплення матеріалу, повторне читання, рефлексія про прочитаний твір для усвідомлення цінностей твору.

Описано формувальну роботу з дитячою художньою літературою для формування морально-ціннісних орієнтацій у дітей середнього дошкільного віку (добір дитячого літературного твору морального спрямування, читання разом з дорослим, обговорення вчинків персонажів та подій твору згідно сюжету, рефлексія, усвідомлення цінностей).

Визначено педагогічні умови формування морально-ціннісних орієнтацій дітей середнього дошкільного віку: ретельний добір та використання літературних дитячих творів гуманістичного спрямування; систематична робота з морально-ціннісного розвитку; забезпечення єдності впливу на інтелектуальний, емоційний та діяльнісний розвиток особистості.

Висвітлено принципи відбору дитячих літературних творів: висока художня цінність та нормативність; доступність для сприйняття дітьми середнього дошкільного віку; моральне змістове наповнення та наявність виховної ідеї; урахування гендерного аспекту (чергування

© Корх В. М., 2025
© Ковальчук А. О., 2025

творів з головними героями різної статі); використання різноманітних літературних дитячих творів класичних та сучасних українських і зарубіжних письменників і поетів, а також народних творів.

Розроблено психолого-педагогічні рекомендації для батьків та педагогів закладів дошкільної освіти з формування морально-ціннісних орієнтацій у дітей.

***Ключові слова**: морально-ціннісні орієнтації, духовний розвиток, аксіологічна сфера, діти дошкільного віку, засоби дитячої літератури, заклад дошкільної освіти.*

Вступ та сучасний стан проблеми дослідження. Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю вирішення проблеми формування морально-ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку як важливого компоненту аксіологічної сфери особистості дітей у сучасних соціальних умовах турбулентного, динамічного світу, де відбувається інтенсивна інформатизація, комп'ютеризація та цифровізація. За таких обставин зацікавленість у книгах знижується. Це ускладнює знайомство дітей зі світом літератури і через нього розуміння фундаментальних цінностей нашої рідної української культури.

Література як вид мистецтва спрямована на виховання високих духовних цінностей, краси, гуманізму та патріотизму. Невід'ємною частиною художньої літератури є дитяча література, яка має потужний виховний потенціал, сприяє формуванню та розвитку підростаючої особистості. На це, свого часу, вказували вітчизняні та зарубіжні вчені: Л. Глібов, Б. Грінченко М. Драгоманов, М. Коцюбинський, А. Макаренко, А. Маслоу, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський і т. д.

Ціннісні орієнтації надають дитині можливість обирати між добром і злом, ґрунтуючись на особистому розумінні цієї потреби. Свобода вибору є фундаментом морально-ціннісних орієнтацій. Вони здатні контролювати поведінку дитини навіть за відсутності зовнішнього спостереження. Формуються ці орієнтації через свідомі та підсвідомі процеси під час набуття особистого досвіду. У сформованому вигляді вони становлять сукупність індивідуальних цінностей, які визначають напрямок та поведінкові рішення особистості. Дитячі художні твори, як засіб виховання гуманістичних почуттів та формування духовних цінностей, мають значні переваги в мистецтві. Ця перевага проявляється у здатності позитивно впливати на почуття та думки дитини, розвивати її емпатію та емоційність.

Мета і завдання дослідження. Метою даної статті є висвітлення результатів теоретичного та експериментального дослідження формування морально-ціннісних орієнтацій дітей середнього дошкільного віку засобом дитячої літератури. Відповідно до мети сформульовано наступні **завдання:** 1) визначити поняття морально-ціннісних орієнтацій та психолого-педагогічні особливості їх формування в дошкільному віці; 2) обґрунтувати доцільність використання дитячої літератури як засобу формування морально-ціннісних орієнтацій у дітей дошкільного віку; 3) проаналізувати результати експериментального дослідження формування морально-ціннісних орієнтацій у дітей середнього дошкільного віку засобом дитячої літератури.

Методи дослідження. У дослідженні використано *теоретичні методи:* системно-структурований аналіз наукових джерел із зазначеної проблеми, аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення основних положень психолого-педагогічної, методичної літератури; *емпіричні:* спостереження, бесіда, опитування, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний і контрольний); *математично-статистичні:* якісна та кількісна обробка даних, графічний і табличний метод аналізу розподілу даних дослідження, узагальнення статистичних показників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здавна, морально-духовний стан суспільства є одним із основних показників його благополуччя та розвитку загалом. Морально-ціннісні орієнтації відображають для особистості позитивну або негативну значущість явищ соціальної дійсності, таких як моральні принципи, вимоги, норми та правила, що регулюють суспільну та індивідуальну діяльність людини. Вони визначають поведінку з точки зору відповідності мотивів і прагнень інтересам та потребам суспільства. Це спрямованість особистості на засвоєння моральних цінностей суспільства, які регулюють її поведінку в усіх сферах суспільного життя та орієнтацію на них у процесі задоволення власних потреб [4, с. 6].

Цінності в педагогіці відіграють роль морального принципу виховання, стимулюють формування моральних відносин між вихователем та вихованцями і є ключовим засобом розвитку інтелектуальної культури. З психологічної точки зору, цінності відображають механізм регулювання життєдіяльності. У філософських науках цінності розглядаються як об'єкти інтересів особистості, що допомагають усвідомити сутність буття.

Ціннісні орієнтації можуть бути визначені як свідомі та підсвідомі переконання, які формуються протягом життя людини на основі її досвіду та взаємодії з навколишнім середовищем. Особливо важливим є період дошкільного дитинства, коли дитина починає активно засвоювати соціальні норми та цінності, а також формувати свої власні переконання.

Формування цінностей відбувається найефективніше в умовах створення змістовного, емоційно-позитивного виховного середовища, де дитина отримує можливість сприймати та усвідомлювати цінності через взаємодію з оточуючими людьми та культурою. Таким чином, засобами формування ціннісних орієнтацій у дітей можуть бути різноманітні форми виховної роботи, такі як література, мистецтво, спорт тощо, які допомагають дітям засвоювати соціальні норми та цінності, а також виховувати в них певні моральні якості.

Сучасна дошкільна освіта визначає пріоритетні орієнтири, на які спирається весь процес виховання у закладах дошкільної освіти (ЗДО), такі як: особистісний розвиток дітей, формування їх свідомості, забезпечення умов для духовного зростання та ціннісного ставлення дітей до навколишньої дійсності. У дитинстві проходить процес формування основ особистісної культури, що відповідає духовним цінностям людини, та встановлює основи світогляду дітей.

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті (2002), Закон України «Про дошкільну освіту» (2023), Базовий компонент дошкільної освіти (2021) [1] та освітні програми визначають пріоритети індивідуальної спрямованості навчання, тим самим надає особливого значення питанням розвитку дитини дошкільного віку як суб'єкта її власного життя. На думку авторів БКДО, модернізація змісту дошкільної освіти, гуманізація її цілей та принципів, переорієнтація розвитку особистості дитини як основного ресурсу детермінації суспільних прогресивних рухів.

Основоположним компонентом дошкільної освіти є моральне виховання у змістовій лінії «Дитина в соціумі», яке передбачає формування у дітей соціально прийнятних навичок поведінки, формування емпатії, співпереживання іншим та вміння орієнтуватись у світі людських взаємин.

У змісті морально-ціннісного виховання, програми зазначають формування дружніх відносин з однолітками, поваги до старших, вміння допомагати та підтримувати ближнього, проявляти свої гуманні почуття та відносини до оточуючих, виховання особистої відповідальності. Попри перелічене, акцент ставиться на нав-

чанні праці у групі, колективізмі дітей. Тобто, не виховання співчуття чи співпереживання виходять на перший план, а саме формування міжособистісної взаємодії дітей у групі, щоб кожна дитина відчула себе частиною цього колективу.

Визнання дитини як головної цінності вимагає впровадження цієї ідеї в педагогічний процес. Згідно з Коментарем до Базового компонента дошкільної освіти в Україні, основним завданням особистісно орієнтованої моделі дошкільної освіти є розвиток у дитини здатності до самовизначення у життєвому просторі відповідно до вікових можливостей, а також формування ціннісного ставлення до природи, рукотворного світу, людей і самої себе [3].

Українська дослідниця Т. Поніманська наголошує на важливості формування людяності в дитини дошкільного віку в процесі формування її життєвої компетентності. Вона вказує на значення самостійного регулювання поведінки на основі гуманістичних цінностей. Також вона відзначає, що моральною можна вважати не ту людину, яка знає, що чинить морально, а ту, яка не може діяти інакше, незважаючи на наявність винагороди за це [4]. «Дитина прилучається до світу людських цінностей не у формі споглядання, а діяльно, активно» [2, с. 36].

Твори літератури можуть стати надбанням мовної культури суспільства і допомагати збагачувати почуття людей. Літературні твори розкривають перед читачем широкий і різноманітний світ, освітлюють взаємини між людьми та формують відповідальне ставлення до оточуючого середовища. Для дітей книги є важливим джерелом духовного збагачення і розвитку. Культура читання та сприйняття дитячих літературних творів є невід'ємною складовою загальної культури дитини. Це твердження підтримують різні науковці, такі як А. Богуш, Л. Вовк, В. Гуменна, Л. Дрофань, М. Євтух, С. Золотухіна, Я. Кодлюк, І. Козак, Н. Кузьменко, М. Малиш, К. Чорна, Б. Якимович та ін.

Формування морально-ціннісних орієнтацій є важливою складовою процесу виховання дітей середнього дошкільного віку. Одним із засобів, які можуть використовуватися для цього, є дитяча література. Зміст дитячої літератури має великий потенціал для впливу на формування морально-ціннісних орієнтацій дітей. Казки, вірші та інші літературні твори містять повчальний зміст, який може допомогти дітям зрозуміти, що є правильним та неправильним у поведінці людини. Літературні герої стають прикладом для наслідування, а їхні дії та почуття стають об'єктом аналізу та обговорення.

Методика формування морально-ціннісних орієнтацій засобом дитячої літератури передбачає ряд дій вихователя та дітей. Спочатку вихователь має вибрати літературний твір, який має відповідати віковій групі дітей, містити певний повчальний зміст та бути доступним для розуміння. Потім діти повинні читати або слухати оповідання разом з вихователем, вивчати головних героїв, їх почуття та дії, аналізувати їх поведінку та приймати рішення про її правильність. Після цього можуть відбуватися обговорення в групі або в парах, де діти можуть висловлювати свої думки та власне бачення того, що сталося в творі.

Дитяча література володіє потужним виховним потенціалом і сприяє становленню й розвитку підростаючої особистості. На це, свого часу, вказували: О. Вишневський, Л. Глібов, Б. Грінченко, М. Драгоманов, Я. Коменський, М. Коцюбинський, А. Макаренко, А. Маслоу, О. Ожич, Й. Песталоцці, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші.

У формування моральних цінностей у дітей важливе місце займають дитячі художні твори, оскільки вони містять зразки поведінки та норм моралі, пояснюють їх на конкретних прикладах. Це допомагає дітям отримати чіткі орієнтири в систе-

мі цінностей, сформувати власну модель поведінки в суспільстві та закласти міцні моральні переконання. Дитяча література здатна захопити дітей, вводить їх у світ цікавих подій та отримує глибокий емоційний відгук. Переживання за літературних героїв викликає у дітей співчуття, милосердя, доброзичливість, гуманність та почуття радості від перемоги добра над злом.

З метою практичної перевірки ефективності впливу дитячої літератури на формування морально-ціннісних орієнтацій у дітей середнього дошкільного віку, проведено експериментальне дослідження, у якому взяло участь 40 дітей. Дослідницька робота включала три етапи педагогічного експерименту: *констатувальний, формувальний та контрольний.*

Констатувальний етап проводився протягом одного тижня та включав роботу із двома групами (ЕГ – експериментальна група, КГ – контрольна група) по 20 осіб. Метою констатувального експерименту було визначення рівнів сформованості морально-ціннісних орієнтацій дітей середнього дошкільного віку. Найбільш зрозумілими для дітей середнього дошкільного віку є такі важливі компоненти морального виховання як: моральні якості (скромність, чесність, ввічливість, гостинність), моральні категорії (повага, дружба, доброта, співчуття), і моральні норми.

Розроблена характеристика критеріїв (*когнітивний, оцінно-рефлексивний, почуттєво-ціннісний*), показників та рівнів сформованості морально-ціннісних орієнтацій дітей середнього дошкільного віку. Рівень сформованості морально-ціннісних орієнтацій дитини залежить від ступеня сформованості кожного з компонентів (таблиця 1).

Таблиця 1

Критерії та показники рівнів сформованості морально-ціннісних орієнтацій дітей середнього дошкільного віку

№	Критерії	Показники
1	**Когнітивний**	– обізнаність дітей з моральними цінностями «дружба», «доброта», розуміння їх відображення в творах мистецтва; – обізнаність дітей з моральними якостями; – наявність уявлень про морально-ціннісні орієнтації особистості; – наявність знань практичного характеру – адекватної певним умовам та обставинам поведінки, зображеної у дитячих літературних творах, у зіставленні їх з особистим життєвим досвідом.
2	**Оцінно-рефлексивний**	– уміння знаходити прояви морально-ціннісних орієнтацій персонажів у дитячих літературних творах та в повсякденній дійсності; – розуміння моралі дитячої літератури, оцінка моральних вчинків і поведінки героїв цих творів, однолітків; – уміння і навички морально-етичної поведінки, дотримання їх у повсякденному житті; – морально-ціннісна зорієнтованість міжособистісного спілкування, здатність відстоювати власні моральні переконання.
3	**Почуттєво-ціннісний**	– адекватне емпатійне сприйняття цінностей, почуттів та емоцій, відображених у дитячих літературних творах, їх особистісне переживання та осмислення; – наявність емоційного ставлення, вираженого в особистісному осмисленні певної моральної цінності; – здатність піклуватися про старших та молодших.

Збір емпіричної інформації про *когнітивний, оцінно-рефлексивний та почуттєво-ціннісний* компоненти морально-ціннісних орієнтацій дітей середнього дошкільного віку здійснювався за допомогою дібраних методів.

Для визначення рівня сформованості у досліджуваних дітей морально-ціннісних орієнтацій, використано такі методи: бесіди з батьками; бесіди з дітьми «На якого персонажа ти хочеш бути схожим?» для визначення основних для дітей цінностей, розуміння моральних понять, рис характеру; дослідження ціннісних орієнтацій особистості з допомогою методики «Сюжетні малюнки» Р. Калініної.

На початку експериментальної роботи проведено індивідуальну бесіду з батьками дітей. На основі результатів цього етапу дослідження виділено джерела надходження до дітей інформації стосовно морально-ціннісних орієнтацій: книги, ЗМІ (телевізор, ґаджети і т. д.), близький соціум та заняття. В ході розмови поставлено батькам питання відповідно до джерел надходження інформації.

Книги: «Чи читаєте Ви дітям художню літературу? Які саме книги і як часто?», «Читаючи книги, чи Ви зупиняєтесь на моральному змісті, чи пояснюєте вчинки героїв, правила поведінки висвітлені в творах?».

Близький соціум: «Чи хтось у вашій родині пояснює дитині правила поведінки?» та «Чи розповідаєте Ви, чи хтось з Вашої родини їй про цінності, такі як дружбу, доброту, справедливість, скромність, чесність, ввічливість й повагу?».

Засоби масової інформації: «Чи Ви контролюєте зміст інформації, що отримує Ваша дитина зі ЗМІ?», «Обираючи відео, фільм чи мультфільм для перегляду Вашою дитиною, чи враховуєте Ви його моральний зміст, якості героїв та головні цінності, що він несе?».

Заняття: «Чи розповідає Вам дитина, про які цінності, моральні норми вона дізнається на заняттях? Які та як часто?» «Як Ви вважаєте, звідки Ваша дитина отримує більше корисної інформації морального змісту: від Вас, вихователя, книг чи ЗМІ? Поясніть чому».

В результаті бесіди з батьками дітей, отримано емпіричні дані, що діти експериментальної групи найчастіше отримують інформацію направлену на формування морально-ціннісних орієнтацій від близького соціуму – 30%, із ЗМІ – 30%, із занять – 30% та 10% з книг. А діти ж контрольної групи більше такої інформації отримують від близького соціуму – 40%, потім із ЗМІ – 30%, із занять – 20% та з книг – 10% (рис. 1).

Отже, діти середнього дошкільного віку частіше отримують основу морально-ціннісних орієнтацій через близький соціум, що вказує на високий вплив родини і наголошує на важливості її, як важливого джерела формування морально-ціннісних орієнтацій у дітей. Також, впливовим джерелом засвоєння інформації, направленої на формування морально-ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку, є ЗМІ, що свідчить про швидкий розвиток технологій і заміну ґаджетами паперових книг.

Для переліку пріоритетних цінностей дітей проведено бесіду, під час якої поставлено запитання про улюбленого героя і за які якості дитина вважає його таким («На якого персонажа ти хочеш бути схожим і чому?»). Бесіда проводилась індивідуально з кожною дитиною. Кожній дитині пропонувались такі запитання: «Хто твій улюблений герой? Звідки він? Чому він твій улюблений? Чим він тобі подобається? Чим ти хочеш бути на нього схожий?»

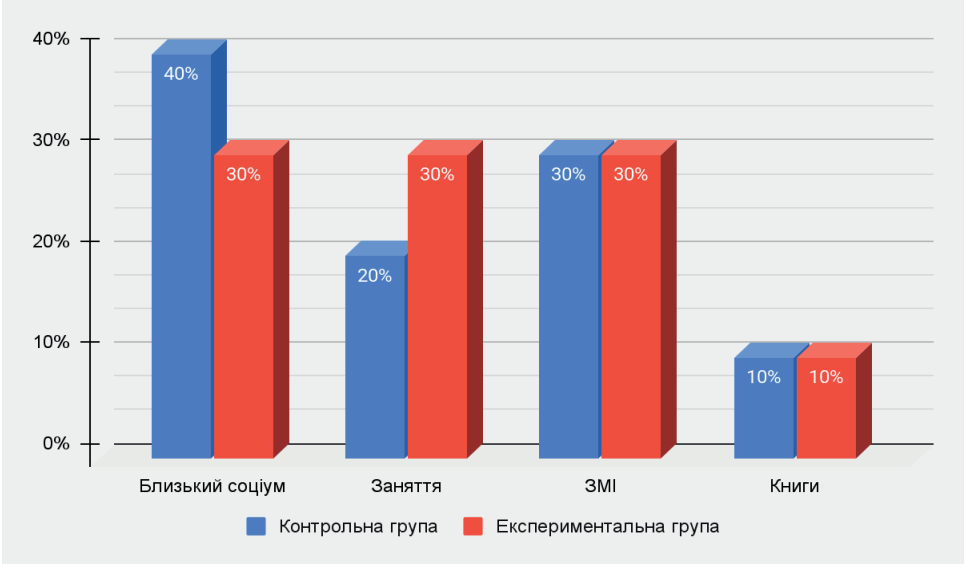

Рис. 1. *Розподіл дітей КГ та ЕГ за джерелами надходження інформації про морально-ціннісні орієнтації (у %, n=40)*

Найчастіше серед літературних героїв діти обирали Білосніжку, Попелюшку, Русалочку, Богатирів, Кирило-Кожум'яку, а серед героїв ЗМІ перевагу надавали Халку, Ельзі, ельфам, Алісі з Країни Чудес, Супермену, Софії Прекрасній, Людині-павуку.

Після опрацювання результатів виявлено, що в експериментальній групі лише 20% дітей улюбленими героями вважають героїв літературних творів та 80% супергероїв мультфільмів та кіно. Результати контрольної групи мають незначні відмінності – 30% обрали улюбленими літературних героїв, та 70% – героїв мультфільмів і кіно (рис. 2).

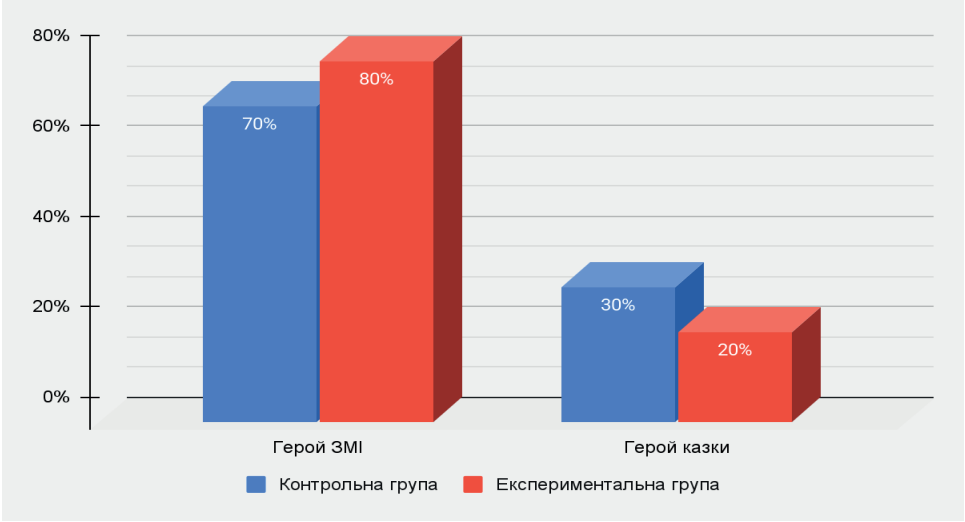

Рис. 2. *Розподіл дітей ЕГ та КГ згідно обраних літературних персонажів (у %, n=40)*

Аналізуючи відповіді дітей на поставлені запитання, було звернуто увагу на моральні якості та цінності, які діти даного віку виділяють, пояснюючи свій вибір героя. Звісно ж, майже всі хлопці хочуть бути схожими на сильних, хоробрих, відчайдушних персонажів, хто допомагає іншим, захищає. Дівчата ж обирають у своїх

персонажах доброту, привабливу зовнішність або одяг, розум, хоробрість і теж допомогу іншим. Також діти виділяли любов до природи, матеріальні цінності. Під час бесід з дітьми дошкільного віку було виявлено, що їхні моральні знання формуються на рівні ознак та понять. Більшість дітей обирають героями персонажів із засобів масової інформації, що може свідчити про недостатнє використання художньої літератури в закладах дошкільної освіти та сім'ях. Яскраві та динамічні мультфільми приваблюють дітей красивими та відважними героями, залишаючи в їхній свідомості сильні візуальні образи. Оскільки у дітей переважає наочно-образне мислення та ще недостатньо розвинена уява, вони легше сприймають зміст мультфільмів, ніж прослуханих казок. Проте діти, яким розповідають казки та обговорюють їхній моральний зміст, поведінку та вчинки героїв, обирають персонажів, керуючись гуманістичними, естетичними та навіть екологічними цінностями.

У дослідженні використано методику «Сюжетні малюнки» Р. Калініної для дослідження особистісних ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку. Оцінка проводилася за допомогою серії картинок, сюжетом яких є хороші та погані вчинки однолітків. Завдання дітей полягає в тому, щоб розсортувати запропоновані картки з картинками у дві групи: добрі та погані вчинки. Те, наскільки правильною чи аморальною дитина вважає ту чи іншу поведінку, дає уявлення про сформованість морального компоненту структури її особистості.

Проведення методики. Дослідження проводиться особисто з кожним вихованцем. Дитині озвучують інструкцію: «Розклади картинки так, щоб з одного боку лежали ті, на яких намальовані хороші вчинки, а з іншою – погані. Розказуй і поясню, куди ти покладеш кожну картинку і чому». У протоколі фіксуються відповіді і пояснення дитини та емоційні реакції.

Обробка результатів. 1 бал (низький рівень) – дитина неправильно трактує ситуації зображені на картці (з одного боку опиняються малюнки як з поганими так і з хорошими вчинками), емоційні реакції неадекватні або зовсім відсутні. 2 бали (середній рівень) – дитина правильно розкладає малюнки, але не може обґрунтувати свої дії, емоційні реакції не завжди доцільні. 3 бали (високий рівень) – дитина правильно розкладає малюнки, пояснює свої дії та вибір; емоційні реакції адекватні, яскраві, проявляються в міміці та жестикуляції.

В результаті діагностики за психодіагностичною методикою «Сюжетні малюнки» – 30 % дітей контрольної групи виконали завдання, тобто розклали всі малюнки правильно, обґрунтувавши моральну оцінку вчинків, які було зображено на малюнках супроводжуючи їх яскравими емоційними реакціями, у 60% сформований середній рівень, вони правильно розклали картки з малюнками, але не змогли обґрунтувати свої дії, емоційні реакції на вчинок були адекватні, але виражені слабо. Лише у однієї дитини в одній стовпці карток із зображеннями є як позитивні так і негативні вчинки. В експериментальній групі високий рівень показали 40% та 60% дітей – середній рівень, і жодна дитина не заплуталася у завданні.

Розподіл дітей КГ та ЕГ за результатами діагностики рівнів сформованості морально-ціннісних орієнтацій на методикою «Сюжетні картинки» Р. Калініної на констатувальному етапі експерименту представлено на рисунку (рис. 3).

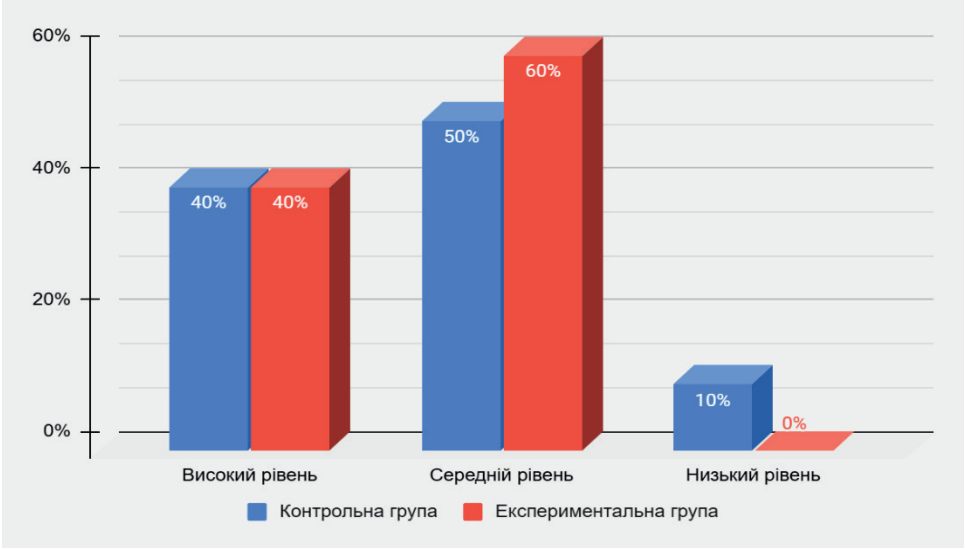

***Рис. 3**. Розподіл дітей КГ та ЕГ за рівнем сформованості морально-ціннісних орієнтацій на констатувальному етапі (за результатами діагностики за методикою «Сюжетні картинки», у %, n=40)*

Результати дослідження вказують на необхідність роботи з формування морально-ціннісних орієнтацій у дітей середнього дошкільного віку. Аналіз даних констатувального етапу експерименту дозволив визначити рівні сформованості цих орієнтацій, базуючись на охарактеризованих вище компонентах та їх показниках.

Високий рівень: діти мають чітке розуміння моральних цінностей, розвинену мотивацію та віддають перевагу позитивним рисам характеру. Вони обирають героїв, орієнтуючись на їхні духовні якості, а не на зовнішній вигляд чи матеріальні аспекти.

Середній рівень: діти демонструють нестійке та поверхневе розуміння моральних понять, схильні змінювати свої переконання та цінності залежно від ситуації. Їхня моральна поведінка є ситуативною, а вибір героїв базується як на позитивних, так і на негативних рисах, з акцентом на силу та авторитет.

Низький рівень: діти мало обізнані або зовсім не знайомі з моральними поняттями, нормами та правилами поведінки. Вибір ідеалів ґрунтується на популярності, авторитеті та силі, часто наслідуючи вибір інших дітей.

Провівши необхідні розрахунки, було отримано наступні результати (табл. 2):

Таблиця 2

Рівні сформованості морально-ціннісних орієнтацій в ЕГ та КГ дітей середнього дошкільного віку на початку експерименту (у %, n=40)

Рівні	Структурні компоненти						**Усього у%**	
	Когнітивний		**Оцінно-рефлексивний**		**Почуттєво-ціннісний**			
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	**ЕГ**	**КГ**
Високий	4	3	2	3	4	4	**30,3**	**30**
Середній	5	5	5	4	6	5	**50,3**	**50**
Низький	1	2	3	3	0	1	**10,3**	**20**

За даними таблиці видно, що значна кількість (30,3% ЕГ та 30% КГ) досліджуваних дітей характеризуються високим рівнем сформованості морально-ціннісних орієнтацій. Проте, частина (10,3% ЕГ та 20% КГ) досліджених дітей середнього дошкільного віку виявила низький рівень сформованості морально-ціннісних орієнтацій. Це означає, що не всі діти достатньо обізнані з моральними цінностями. Також, варто зазначити, що найгірші показники діти виявили у оцінно-рефлексивному критерії, тобто, є проблеми з розумінням моралі художньої літератури, оцінкою моральних вчинків і поведінки героїв цих творів, однолітків, дотриманням морально-етичної поведінки у повсякденному житті та здатністю відстоювати власні моральні переконання.

Отже, отримані результати констатувального етапу педагогічного експерименту засвідчують потребу у формуванні морально-ціннісних орієнтацій у дітей середнього дошкільного віку.

Аналіз теоретичних основ дослідження, визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості морально-ціннісних орієнтацій у дітей середнього дошкільного віку спонукали до розробки методики їх формування засобами дитячої літератури.

Формувальний етап педагогічного експерименту тривав один тиждень з експериментальною групою дітей, де основним засобом впливу була дитяча література. Ефективне формування морально-ціннісних орієнтацій забезпечується такими *педагогічними умовами:* ретельний добір та використання літературних дитячих творів гуманістичного спрямування; систематична робота з морально-ціннісного розвитку; забезпечення єдності впливу на інтелектуальний, емоційний та діяльнісний розвиток особистості.

Відбір дитячих творів здійснювався за такими принципами: висока художня цінність та нормативність; доступність для сприйняття дітьми середнього дошкільного віку; моральне змістове наповнення та наявність виховної ідеї; урахування гендерного аспекту (чергування творів з головними героями різної статі); використання різноманітних літературних дитячих творів класичних та сучасних українських і зарубіжних письменників і поетів, а також народних творів.

Формування цінностей у дітей дошкільного віку має низку особливостей: морально-ціннісні орієнтації визначаються як свідомими, так і підсвідомими процесами; формуються в процесі набуття дітьми особистого досвіду; необхідно створити змістовне, емоційно-позитивне, аксіологічно-виховне середовище; важливо забезпечити повноцінну емоційну залученість та активність; потрібно стимулювати діяльнісну активність через вирішення моральних задач, практику вчинків та моральних виборів.

Апробовано методику формування морально-ціннісних орієнтацій у дітей середнього дошкільного віку засобами дитячої літератури.

Під час перших занять дітям було складно зрозуміти ціннісний зміст деяких прислів'їв та приказок, а також використовувати слова для опису характеру людей. Проте з плином часу діти стали краще аналізувати дії героїв у художніх творах, виділяти моральні норми та описувати характер героїв, виявляти недоліки поведінки. Діти були дуже зацікавлені використанням художнього слова, слухали уважно і виражали свої емоції, задавали багато запитань і просили повторно прочитати деякі частини. Однак, деякі діти не могли уважно дослухати казки до кінця і відволікались. Тому ведуча переривала оповідь, розпитувала дітей про описані ситуації, а потім діти знову зосереджувалися на розповіді.

Результати дослідження показали, що діти виявляють значний інтерес до художньої літератури, яка сприяє засвоєнню емоційно-ціннісних понять, розумінню емоцій та почуттів, опануванню моральних норм і правил поведінки, а також формуванню ціннісних орієнтацій. Діти порівнювали себе з героями творів, наслідували їхню поведінку та відтворювали зміст прочитаного у своїх іграх. Це свідчить про те, що художня література має значний вплив на формування морально-ціннісної сфери особистості дитини дошкільного віку. Правильно організована робота вихователя з дитячою літературою дозволяє ефективно формувати морально-ціннісні орієнтації у дітей середнього дошкільного віку.

Аналіз емпіричних даних після впровадження формувальної методики показав, що рівень сформованості морально-ціннісних орієнтацій у дітей експериментальної групи значно покращився, тоді як у контрольній групі цей рівень залишився майже незмінним. Це підтверджує ефективність апробованої методики та підкреслює важливий позитивний вплив дитячої літератури на формування морально-ціннісної сфери особистості дитини дошкільного віку.

Повторна діагностика на *контрольному етапі* експерименту (бесіда «На якого персонажа ти хочеш бути схожим?») після впровадження методики формувального етапу експерименту було отримано результати (рис. 4):

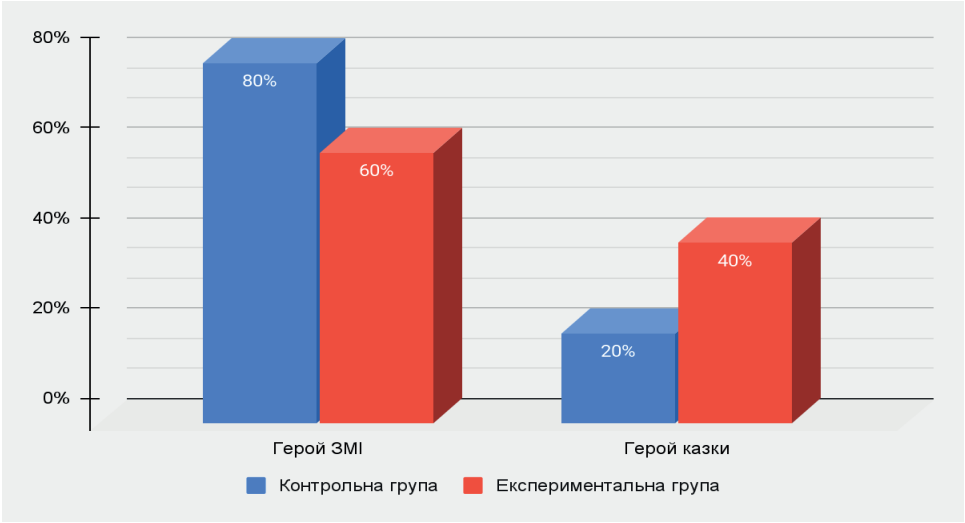

Рис. 4. *Розподіл дітей КГ та ЕГ згідно обраних персонажів (у %, n=40)*

В результаті порівняльного аналізу результатів за даною методикою діагностики до та після формувального етапу експерименту, помічено зниження на 20 % ототоження себе дітьми ЕГ з героями мультфільмів, натомість зросла на 20 % частка респондентів ЕГ, які ідентифікують себе з казковими героями. У КГ навпаки знизилась частка дітей, які обрали героїі казок та зросла чатска досліджуваних з самоідентифікацією з героями засобів масової інформації.

Результати повторної психодіагностики дітей обох груп на контрольному етапі за методикою «Сюжетні малюнки» Р. Калініної після формувального експерименту візуалізовано на рисунку 5.

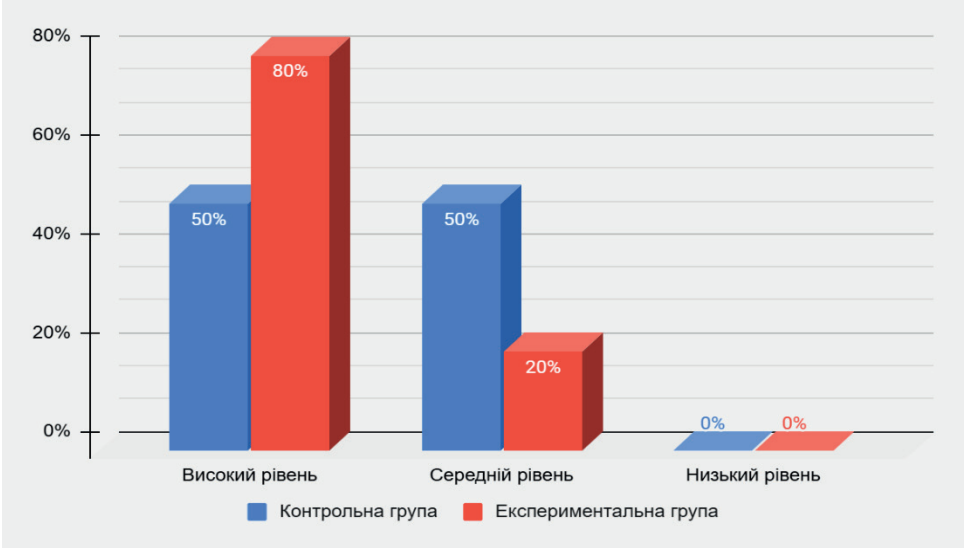

Рис. 5. *Розподіл дітей КГ та ЕГ за рівнем сформованості морально-ціннісних орієнтацій на контрольному етапі (у %, n=40)*

Порівняльний аналіз результатів повторної діагностики за даною методикою Р. Калініної на контрольному етапі з результатами на констатувальному етапі свідчить про зникнення частки дітей з низьким рівнем сформованості морально-ціннісних орієнтацій в обох досліджених групах дітей середнього дошкільного віку, удвічі (на 40%) зросла частка дітей ЕГ в високим рівнем сформованості морально-ціннісних орієнтацій після формувального експерименту, відповідно на 40% знизилась частка дітей ЕГ з середнім рівнем; в КГ частка дітей з середнім рівнем лишилась незмінною після експерименту 50%, зафіксовано незначне зростання частки досліджених дітей контрольної групи з високим рівнем – на 10%, відповідно на 10% знизилась частка дітей КГ з низьким рівнем сформованості морально-ціннісних орієнтацій на контрольному етапі експерименту.

Порівняльну динаміку рівнів сформованості морально-ціннісних орієнтацій дітей середнього дошкільного віку експериментальної та контрольної груп до та після експерименту (на констатувальному та контрольному етапах) продемонстровано в діаграмі (рис. 6).

Після проведення загального порівняльного аналізу рівня сформованості морально-ціннісних орієнтацій дітей середнього дошкільного віку до та після експерименту, було встановлено, що більшість з них знаходяться на середньому рівні (50% КГ та ЕГ). На 20% збільшилася кількість дітей, які досягли високого рівня в ЕГ, зменшено кількість дітей ЕГ з низьким рівнем сформованості морально-ціннісних орієнтацій на 10%. У КГ частка дітей з високим рівнем (30 %) морально-ціннісних орієнтацій лишилась незмінною, на 10% знизилась частка дітей КГ з низьким рівнем сформованості морально-ціннісних орієнтацій. Отримані експериментальні результати свідчать про ефективність апробованої методики формування морально-ціннісних орієнтацій дітей середнього дошкільного віку засобом дитячої літератури.

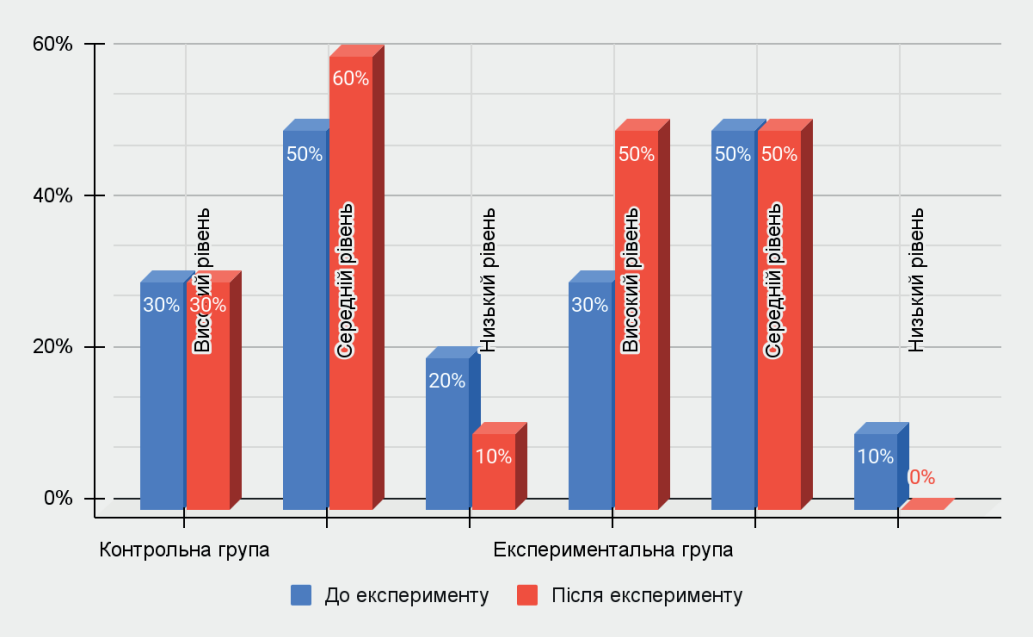

Рис. 6. *Динаміка рівнів сформованості морально-ціннісних орієнтацій дітей ЕГ та КГ до та після експерименту (у %, n=40)*

На основі отриманих даних експериментального дослідження розроблено *методичні рекомендації педагогам* щодо формування морально-ціннісних орієнтацій дітей середнього дошкільного віку засобом дитячої літератури в умовах закладу дошкільної освіти:

1. Важливо підбирати твори, які відповідають віковій категорії дітей та сповнені моральним змістом. Твори повинні бути цікавими та доступними для дітей, щоб вони могли легко зрозуміти зміст і навчатися від героїв творів.

2. Щоб діти зрозуміли моральний зміст твору, потрібно проводити з ними аналіз героїв твору та їх вчинків, виділяти моральні правила, описувати характер героїв, їх недоліки та переваги. Також можна використовувати дидактичні ігри та вправи, запитання, які допоможуть дітям зрозуміти зміст твору та його моральний вплив.

3. Діти можуть відтворювати вчинки героїв твору в ігровій формі, що дозволить їм краще засвоїти моральні правила та норми. Також можна використовувати рольові ігри, де діти виступають у ролі героїв твору та вчаться принципам правильної поведінки, інсценізації, театральні вистави.

4. Створення сприятливого виховного аксіологічного середовища є чи не найголовнішим. Для того, щоб діти могли засвоїти цінності та норми, необхідно створювати сприятливе середовище, де вони можуть вільно висловлювати свої думки та емоції. Важливо уважно вислуховувати дітей та надавати їм можливість обговорити ситуації з дитячих творів.

5. Використовуйте дитячу художню літературу різних жанрів та напрямків, щоб збагатити досвід дітей та дати їм можливість відчути різноманітність людських почуттів та моральних норм.

6. Важлива співпраця сім'ї та закладу дошкільної освіти. Розповідайте про те, що діти читають на заняттях, давайте поради щодо того, які книжки можна прочитати вдома з дітьми. Обговорюйте важливість формування морально-ціннісних орієнтацій у дітей дошкільного віку.

7. Намагайтеся постійно розвивати та вдосконалювати свою методику.

Рекомендації для батьків щодо формування морально-ціннісних орієнтацій у дітей засобом дитячої літератури:

1. Приділяйте час для того щоб читати дитині книжки, які піднімають морально-етичні питання.

2. Після прочитання дитячого художнього твору, обговоріть з дитиною сюжет і зверніть її увагу на основні моральні повчання, які можна винести з твору.

3. Дозволяйте дитині виражати свої думки та почуття щодо героїв історії. Підтримуйте її у висловленні власної думки.

4. Використовуйте художні дитячі тексти як засіб формування морально-ціннісних орієнтацій у повсякденному житті. Нагадуйте дитині ситуації з творів.

5. Запропонуйте дитині скласти власну історію про героя, який діє правильно та дотримується моральних норм.

6. Звертайте увагу на слова, якими користується дитина, звертаючись до когось. Слідкуйте, щоб вона використовувала добрі слова, що відображають її позитивні моральні якості.

7. Демонструйте на власному прикладі дотримання моральних норм та правил, діти за цим уважно стежать.

8. Найголовніше, читати літературу повинні й дорослі, тобто батьки, щоб власним прикладом показувати дитині важливість читання літератури.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, у статті визначено поняття морально-ціннісних орієнтацій та психолого-педагогічні особливості їх формування в дошкільному віці; обґрунтовано доцільність використання дитячої літератури як засобу формування морально-ціннісних орієнтацій у дітей дошкільного віку; проаналізовано результати педагогічного дослідження та експериментально доведено ефективність методики формування морально-ціннісних орієнтацій дітей середнього дошкільного віку засобом дитячої літератури. Наголошено на принципах коректного добору та використання літературних дитячих творів з гуманістичним спрямуванням з метою забезпечення єдності впливу на інтелектуальний, емоційно-ціннісний та діяльнісний розвиток особистості. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у глибшому вивченні питання індивідуального добору та використання літературних дитячих творів для формування морально-ціннісних орієнтацій кожної дитини з урахуванням її індивідуально-психологічних особливостей та особистісного потенціалу. Плануємо висвітлити у наступних публікаціях аспект формування аксіологічних основ ментального здоров`я дітей середнього дошкільного віку в умовах воєнного стану в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти). Нова редакція. Київ. 2021. 38 с. URL: https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponentadoshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-novaredakciya

2. Поніманська Т. І., Козлюк О. А., Марчук Т. В. Виховання людяності : методичний посібник. Київ : Міленіум. 2008. 138 с.

3. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Академвидав. 2006. 239 с.

4. Коберник О. М. Формування морально-ціннісних орієнтацій учнів у процесі розв'язування життєвих задач. *Науковий вісник Донбасу*. Луганськ. №4 (16). 2011. URL: https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN16/11komrzz.pdf

5. Савко Л. М., Попович Н. Ф. Дитяча література як засіб морального виховання дітей дошкільного віку. *Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів*: збірник тез доповідей ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (16-17 травня 2019 р., м. Мукачево) / ред. кол. : Т. Д. Щербан (гол. ред.) та ін. Мукачево : МДУ, 2019. С. 640-642.

REFERENCES:

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity). [Basic component of preschool education (State standard of preschool education)]. Nova redaktsiia. (2021). Kyiv. Retrieved from: https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogokomponentadoshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-novaredakciya [in Ukrainian].

2. Ponimanska, T., Kozliuk, O., Marchuk, T. (2008). Vykhovannia liudianosti [Education of humanity] : metodychnyi posibnyk. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].

3. Ponimanska, T. (2006). Doshkilna pedahohika [Preschool pedagogy] : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv : Akademvydav [in Ukrainian].

4. Kobernyk, O. (2011). Formuvannia moralno-tsinnisnykh oriientatsii uchniv u protsesi rozv'iazuvannia zhyttievykh zadach [Formation of moral and value orientations of students in the process of solving life problems]. *Naukovyi visnyk Donbasu – Scientific Bulletin of Donbas, 4 (16)* [in Ukrainian].

5. Savko, L., Popovych, N. (2019). Dytiacha literatura yak zasib moralnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku [Children's literature as a means of moral education of preschool children]. *Suchasni tendentsii rozvytku nauky i osvity v umovakh pohlyblennia yevrointehratsiinykh protsesiv – Current trends in the development of science and education in the context of deepening European integration processes* : zbirnyk tez dopovidei III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (16-17 travnia 2019 r., m. Mukachevo) / T. D. Shcherban (Ed.) ta in. Mukachevo : MDU, *640-642* [in Ukrainian].